

Odgoj za mir u monoteističkim religijama

Mato Zovkić

Nisam religijski pedagog, nego katolički bibličar koji se bavi međureligijskim dijalogom. Odgoj *odraslih* židova, kršćana i muslimana za mirno življenje s onima koji drugačije vjeruju najviše se događa na tjednom i blagdanskom bogoslužju. Tu slavimo Božje milosne zahvate i učimo se ponašati u skladu s vjerom u Boga Stvoritelja koji nas je obdario razumom i slobodom. Iz ovog vida bilo bi veoma zanimljivo govoriti o teologiji obrednih molitava za muslimane petkom¹, o šabatima za židove² i o Danu Gospodnjem za kršćane³. Međutim, *Lađa* je namijenjena vjeroučiteljima i eventualno drugim pedagogima vjerničke orijentacije pa ćemo o ovoj temi razmišljati imajući na umu te čitatelje i one kojima oni pomažu ljudski i vjernički sazrijevati.

Bog se objavio kao Mir i traži da vjernici krote svoju agresivnost

a) *U Starom zavjetu* – Naša starija braća Židovi, kako kaže Ivan Pavao II., i mi kršćani možemo u različitim knjigama Biblije čitati da se Bog objavio kao sami mir. Nakon općeg potopa Bog sklapa savez s Noom i obećava da neće uništiti stvoreni svijet zbog grijeha ljudi (Post 9,8-17). Gideon, nakon što je dobio poziv da Izraelce oslobodi od ugnjetavanja Midjanaca, podiže na mjestu ukazanja žrtvenik s nazivom: „Jahve-Mir” (Suci 6,24). Jeruzalemski Izaija naziva Boga Svecem Izraelovim koji traži mir i obraćenje (Iz 30,15). Prorok iz vremena obnove nakon povratka iz suzanjstva u Božje ime naviješta mir dalekima (= onima koji su ostali i

¹ Usp. „Salat”, N. SMAILAGIĆ: *Leksikon islama*, Svjetlost, Sarajevo 1990, str. 526-532.

² Usp. poglavlje „Šabat”, RABIN KOTEL DA-DON: *Židovstvo – Život, teologija i filozofija*, Profil, Zagreb 2004, str. 247-275.

³ Usp. IVAN PAVAO II.: *Dies Domini – Dan Gospodnji* (Dokumenti 119), Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1999.

u dijaspori) i mir blizima (= onima koji su se vratili; Iz 57,19). Psalamski molitelj proglašava Boga zaklonom i utvrdom vjernika, jer on „do na kraj zemlje ratove prekida, lukove krši i lomi koplja, štitove ognjem sažiže” (Ps 46,9-12). Drugi nadahnuti molitelj ističe da Bog obećava mir onima koji mu se vrte svim srcem te najavljuje spasenje u mesijanskom vremenu: „Ljubav će se i Vjernost sastati, Pravda i Mir zagrliti” (Ps 85,9-11). Bog je sama Ljubav, Vjernost, Pravda i Mir. Ta Božja svojstva odraz su njegove unutarnje biti. Sveti mudrac savjetuje vjernicima neka se klone zla i čine dobro, jer tako mir čuvaju i izgrađuju (Ps 34,15).

Izvor nepravda i nemira među ljudima su grešni i sebični ljudski porivi. Jeremija dovikuje sunarodnjacima koji nisu voljni priznati svoju grešnost: „Od najmanjega do najvećega svi gramze za plijenom, od proroka do svećenika svi su varalice. I olako liječe ranu naroda moga vičući: ‘Mir! Mir!’ Ali mira nema” (Jr 6,13-14). Osobni grijesi i socijalne nepravde uzrok su nemira među ljudima. Socijalni i eshatonski mir u Bibliji su povezani.⁴ „Jahve slijepcima oči otvara. Jahve uspravlja prignute, Jahve ljubi pravedne. Jahve štiti tuđince, sirote i udovice podupire, a grešnicima mrsi putove!” Ovo je rečeno u vremenu kada nije bilo poštivanja ljudskih prava a grešni ljudi su bili skloni cijeliti sebe i druge po izrabljivanju nemoćnih.

Ipak, kada govorimo o Bogu koji je sami mir i traži mirno rješavanje sporova među ljudima, moramo imati na umu da prema nekim tekstovima Bog vodi ratove Izraelove (Jš 10,14; Suci 5,31 i dr.). Uz to postoji jasna odredba o „heremu” prema kojem Izraelci ne samo da trebaju silom osvojiti Obećanu zemlju nego i uništiti zatečeno blago te pobiti nemoćne starce, žene i djecu (Lev 27,28-29; Jš 6,17-19; 7,1-26). Ovo je više izraz straha da Izraelci ne podlegnu zavodljivosti poganskih proizvoda i osoba nego povijesni podatak o izvršenju nasilja nad nevinima. Židovski tumači danas to objašnjavaju kao izvanredno Božje dopuštenje samo za vrijeme osvajanja Svete zemlje. U tom smislu Izraelci su zahvalni što je Bog sebi stekao narod „ratom, jakom rukom i ispruženom mišicom, uza silne napore” (Pnz 4,34). Mi kršćanski tumači koji SZ prihvaćamo kao nadahnutu knjigu to tumačimo postupnošću objave, a punina objave je Krist koji traži da već sada postupamo prema drugima onako kako bismo željeli da oni postupe prema nama kada budemo u potrebi ili nevolji (Lk 6,31). Najveći starozavjetni tekst o Bogu koji mir dariva ali i zadaje su Deset zapovijedi kao dokument

⁴ Usp. X. LEON-DUFOUR: „Mir”, *Rječnik biblijske teologije*, KS, Zagreb 1969, str. 555-561.

saveza: Bog, koji je svoj narod izveo iz egipatskog ropstva i s njime sklopio savez, traži da se ljudi moralno ponašaju jedni prema drugima štiteći život, posjed, obitelj.⁵

b) U *Novom zavjetu* Krist je pomiratelj ljudi s Bogom te zavađenih pojedinaca i naroda međusobno. S Pavlom vjerujemo da je Bog prihvatio Kristovu smrt i uskrsnuće kao korijensko pomirenje s grešnim čovječanstvom: „Opravdani dakle vjerom, u miru smo s Bogom po Gospodinu našem Isusu Kristu” (Rim 5,1). Tko prihvaća darovani mir s Bogom, morao bi sebe i druge odgajati za mir s ljudima: „Koliko je do vas, u miru budite sa svima ljudima... Prigrlijte jedni druge kao što je Krist prigrlio vas na slavu Božju” (Rim 12,18; 15,7). Današnji tumači nazivaju Poslanicu Rimljanima manifestom mira u vremenu kada su kršćani bili neznatna manjina u ogromnom poganskom carstvu.⁶ Krist je „mir naš, on koji od dvoga načini jedno: pregradu razdvojnici, neprijateljstvo razori u svome tijelu... sazda jednoga novoga čovjeka” (Ef 2,14-15). Ovdje se Apostol divi jedinstvu Crkve sastavljene od krštenih Židova i pogana. Na kraju ove poslanice poziva ondašnje povijesne naslovnike i nas današnje kršćane da obučemo oklop pravednosti, potpašemo noge spremnošću na evanđelje mira i uzmemo mač Duha koji je Riječ Božja (Ef 6,14-17). Ovo je metafora temeljena na rimskoj vojnoj opremi. Dok su se rimski vojnici za vojne pothvate oblačili u metalni oklop, obuvali u vojničke sandale s remenjem uz listove noge i uzimali mač za borbu prsa u prsa, vjernici se trebaju oblačiti u Božju opremu. „Obuvamo” evanđelje mira kada Božji mir prihvaćamo, drugima predajemo i u povijesnom svijetu čuvamo.

c) *Kur'an* po vjeri muslimana sadrži objavu koju je anđeo Gabriel „spustio” (službeni izraz!) Božjem poslaniku Muhamedu, a on diktirao svojim pisarima i drugim sljedbenicima. Objava je počela u pećini kraj Meke 610, a od 20. rujna 622. nastavljena u Medini kamo su prvi muslimani iselili da bi u slobodi mogli prakticirati svoju vjeru. Spuštanje objave trajalo je do Prorokove smrti 632. Već dvadesetak godina nakon smrti Muhameda,

⁵ Židovski teolog koji tumači Deset zapovijedi kao kodeks mira i poštivanja ljudskih prava, A. CHOURAQUI: *Deset zapovijedi danas. Deset besjeda za pomirenje Čovjeka s ljudskošću*, Konzor, Zagreb 2005

⁶ Usp. M. ZOVKIĆ: „Mir s Bogom i s ljudima prema Poslanici Rimljanima”, *Vidoslav*, Sabornik Eparhije zahumsko-hercegovačke i primorske IX (2002), br. 26, str. 77-101.

kalif Osman (644-656) dao je prirediti službeni tekst Kur'ana koji je vjerno prepisivan stoljećima a i tisuće hafiza učile su ga napamet te usmeno prenosile.⁷

„Korijen *silm* sadržan je u imenu islam. Riječ *islam* (*islām*) znači naime predanost božanskome idealu, ali i mir s Bogom, s ljudima i sa samim sobom.”⁸ Za muslimane mir je prvenstveno podložnost Bogu koji je as-Selam – Mir:

„On je Allah! Osim njega drugog božanstva nema!
Vladar, Sveti, Podaritelj mira, Darovatelj sigurnosti,
Onaj koji nad svime bdije, Silni, Uzvišeni, Gordi!” (59,23).⁹

Prema Kur'anu, tko ubije jednog nevinog čovjeka kao da je ubio sve ljude, a tko spasi jednog nevinoga kao da je spasio sve ljude (5,32). Pri svakom spomenu Božjeg imena srca vjernika se smiruju (13,28). Islam zapovijeda djela koja donose mir i zabranjuje djela koja unose nemir (10,99; 88,21-22; 2,256 – nema prisile u vjeri!). Teolozi s univerziteta u Ankari, Džemal Tosun i Beyza Bilgin, ovako sažimaju učenje Kur'ana o miru:

1. Mir je temelj i cilj ljudskog djelovanja (2,208 i dr.);
2. Svetinja su ljudski život, vlasništvo, vjera, rod (2,188 i dr.);
3. Ne smije se voditi rat protiv onih koji žele mir i drže uvjete mirovnog ugovora (8,61 i dr);
4. Rat je dopušten u obrani, izvan rata zabranjeno je ubijati nevine (2,190);
5. Obustaviti rat protiv onih koji odustaju od rata i napada (2,192-193);
6. U miru zabranjena je svaka vrsta nasilja (9,7);

⁷ Usp. M. ZOVKIĆ: „Riječ Božja u islamu”, B. VULETA – A. VUČKOVIĆ – I. MILANOVIĆ LITRE (ur.): *Dijalogom do mira. Zbornik radova u čast dr. Željka Mardesića*, Franjevački institut za kulturu mira, Split 2005, str. 283-303.
J. GNILKA: *Biblija i Kur'an*, KS, Zagreb 2007, H. KÜNG: *Der Islam – Geschichte, Gegenwart, Zukunft*, Piper, München, 3. Auflage 2004, str. 101-112.

⁸ S. BALIĆ: „Mir – islamski”, A. Th. KHOURY (izd): *Leksikon temeljnih religijskih pojmova – Židovstvo, Kršćanstvo, Islam*, Prometej, Zagreb 2005, str. 262-263.

⁹ Citat iz prijevoda dr. Enesa Karića koji je 1995. god. izdao svoj prijevod Kur'ana s paralelnim arapskim izvornikom i kratkim egzegetskim bilješkama (Izdavač Bosanska knjiga, Sarajevo). Isti prijevod u džepnom formatu, bez arapskog teksta i egzegetskih bilježaka izdan je 2006. u Bihaću. Iz jednog predavanja muftije Ševka Omerbašića na simpoziju u Splitu o Bibliji kao knjizi Mediterana, 24. rujna 2007. znam da se za muslimane u Republici Hrvatskoj sprema kroatizirano izdanje ovog prijevoda – uz pristanak prevoditelja.

7. U miru pravedno postupati prema neprijateljskim skupinama (16,90).¹⁰

Kao što SZ dopušta Židovima da silom osvoje Obećanu zemlju i čak ubiju nevine zarobljenike, tako i Kur'an govori o dopuštenosti najprije obrambenog rata motiviranog vjerom:

"I borite se na Allahovu putu protiv onih koji se protiv vas bore,
ali vi boj ne započinite!
Allah ne voli one koji započinju boji...
Ko protiv vas ratuje, i vi protiv njega ratujte
– milo za drago!
I Allaha se bojte i znajte da je Allah sa onima koji se Njega boje. (2,190-194)

Povijesno se ovo odnosilo na stanovnike Meke koji su odbili povjerovati u Muhamedovu poruku i koji su protjerali iz svoga grada njegove sljedbenike. Tokom povijesti muslimana i danas, ovo je klasično mjesto za teoriju o dopuštenom ili obrambenom ratu, što su katolički moralisti razrađivali pod nazivom „de bello justo”¹¹. Kur'an ne zabranjuje prijateljevanje s onima koji se ne bore protiv muslimana zbog vjere, ali proglašava pravim zločincima muslimane koji bi prijateljevali s onima što se protiv njih bore zbog vjere ili ih gone iz njihovih naselja (4,89; 60,8-9). Onima koji „na Putu Božjem” budu ubijeni Kur'an obećava posebnu nagradu. Zarobljene nevjernike muslimani trebaju udarati, a zatim ih osloboditi uz traženje otkupnine (47,4-7). Kur'an poziva muslimane da se bore „protiv Sljedbenika Knjige” (Židovi i kršćani) dok poslušno i ponizno ne počnu davati porez zvani glavarina (4,29). Današnji muslimanski teolozi ove tekstove objašnjavaju uvjetima vremena kroz koje je prolazio sam Muhamed i njegovi sljedbenici,

¹⁰ C. TOSUN – B. BILGIN: „Frieden im Koran”, W. HAUSSMANN – H. BIENER – KI. HOCK – R. MOKROSCH: *Handbuch Friedenserziehung. Interreligiös – Interkulturell – Interkonfessionell*, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 2006, str. 140-143. Temom odgoja muslimana za mir u ovoj knjizi bave se prilozi: W. D. AHMED ARIES: „Friedensbildung aus islamischer Sicht”, Op. cit., str. 147-152. R. MÜLLER – R. MOKROSCH: „Islamische und christliche Perspektiven für Friedenserziehung in der Schule”, Op. cit., str. 343-352.

¹¹ Usp. komentar ovog ajeta, M. ASAD: *Poruka Kur'ana*, el-Kalem, Sarajevo 2004, str. 40.

nikako poziv na vjerski rat. „Stoga suvremena teologija formulira džihad s jedne strane kao borbu zajednice za samoodržanje i s druge strane kao nastojanje pojedinca oko jedinstvene osobnosti. Tijekom povijesti ideja je džihada bila često zloupotrebljavana. Tomu je na ruku išla prije svega teza da islam i politika pripadaju skupa. Dužnost poslušnosti prema vodstvu bila je sljedeći čimbenik koji je išao na ruku toj zloupotrebi.”¹² L. M. Safy, kao jedan od vodećih muslimanskih intelektualaca, predlaže dinamično primjenjivanje džihada koje bi se sastojalo od uvjeravanja i mirnog otpora u postizanju mira.¹³

Židovsko iskustvo dijaspori, progona i šoaha

Na temelju učenja Tore, Proroka i Spisa o miru kao Božjem daru i ljudskoj potrebi poslijebiblijski rabini povezivali su pravdu i mir. Tako je praunuk Isusova suvremenika Hilela Simeon ben Gamaliel rekao: „Svijet stoji na trima stvarima, na istini, na pravu i na miru”, ali su te tri stvari jedna ako ljudi drže pravdu, brane istinu i čuvaju mir.¹⁴ Potrebu za pravdom bez koje nema istinskog mira Židovi su doživljavali posebno u dijaspori, jer već od babilonskog sužanjstva (587-538. pr. Kr.) žive raspršeni među narode svijeta. U Isusovo vrijeme, prema procjeni stručnjaka, živjelo ih je u Palestini oko 800.000, a u dijaspori oko 4.000.000. Iako je 1948. god. ponovno uspostavljena država Izrael, dvije trećine Židova i dalje žive u dijaspori. Zato su njihovi teolozi razvili nauk o mirnom suživotu sunarodnjaka u državama građanske i nacionalne većine gdje žive.

Švicarski rabin Michel Bollag održao je na međunarodnoj konferenciji u Sarajevu 21. do 23. listopada 2007. predavanje „Religije i sekularna država” o židovskoj tradiciji u vezi s time. Ona polazi od Jeremijina savjeta sunarodnjacima u Babiloniji: „Ištite mir zemlji u koju vas izagnah, molite se za nju Jahvi, jer na njezinu miru počivat će i vaš mir” (Jr 29,7). Na tom prorokovu poticaju rabini su stvorili izreku: „Zakon dotične države neka bude vaš zakon!” Židovi trebaju prihvaćati zakone države u kojoj borave kao građani „dotle dok ti zakoni ne ograničavaju religijsku autonomiju židovske zajednice i dok osiguravaju da Židovi mogu tu živjeti prema ritualnim

¹² S. BALIĆ: „Rat – islamski”, *Leksikon temeljnih religijskih pojmova*, str. 408-410.

¹³ Usp. LOUAY M. SAFI: *Mir i granice rata (Prevazilaženje klasične koncepcije džihada)*, Bemust, Sarajevo 2004.

¹⁴ D. VETTER: „Mir – židovski”, *Leksikon temeljnih religijskih pojmova*, str. 260-262.

odredbama Tore, čime čuvaju svoj židovski identitet.”¹⁵ Židovima je važan odnos države i religije zato što je židovstvo oslonjeno na životnu mudrost užljebljenu u poslijebiblijskim spisima, zatim što je usmjereno prema društvu i okrenuto jednom narodu. „Halaka” je dinamični sistem normi za ponašanje i djelovanje koje obuhvaćaju pravna, etička i obredna pitanja. Naziv dolazi od glagola *halak* (hodati, ponašati se). Halaka prenosi Toru u praktične norme za svagdanji život pojedinca i zajednice. To je primjena formula iz Tore na organizirano življenje u društvu. Židovi dijaspore vrlo dobro znaju što im znači psalamska zahvalnica: „Da nije Gospodin za nas bio: kad se ljudi digoše protiv nas, žive bi nas progutali. Kad je uskipio bijes njihov na nas” (Ps 124,2-3). Ovo znači da je Bog vrhunski gospodar te da oni koji su pravedni i dobri pridonose izgradnji kraljevstva Božjega, ali se ono ne može poistovjetiti s političkom zajednicom ili državom. To znači prvenstveno osobno suzdržavanje od nasilja i odgajanje samog sebe vršenjem Božjih zapovijedi. Jedan veliki svećenik kazao je u vrijeme rimske vlasti nad Jeruzalemom: „Molite se za dobrobit vlasti, jer bi ljudi pojeli jedni druge kad se ne bi bojali vlasti!” To je značilo da politička vlast ima moć nametanja, bili podložnici Židovi ili drugi, vjernici ili nevjernici. Iz pragmatičnih razloga politički i socijalni red je važniji od religioznog. Zato zadaća političkih čelnika nije graditi kraljevstvo Božje nego oblikovati društvo u kojem ljudi mogu živjeti jedni uz druge. Jedino država može silom nametnuti zakone koji garantiraju osnovna prava i slobodu svih građana.

Država Izrael strogo je sekularna, iako u vladi povremeno sudjeluju religiozne partije s relativno malim brojem poslanika u parlamentu. Razlog je što Tora govori o vječnoj pravdi, a političari se brinu za zemaljsku pravdu i konkretne potrebe građana. „Kako se politički red ne može potpuno uspostaviti samom Torom, Bog se pobrinuo za uspostavljanje takvog reda postavljanjem kralja... Religijski zakon povlači se iz politike i prepušta prostor za nju na svjedočenje *tikkun olam*, preobrazbe svijeta.”¹⁶

Židovi su u dijaspori doživjeli potrebu pravedne države upravo zato što su bili diskriminirani ili progonjeni zato što su drugačiji. U vrijeme Julija

¹⁵ M. BOLLAG: „The idea of a Jewish state – the relationship between State and religion from perspective of Jewish tradition”, predavanje održano u Sarajevu na internacionalnoj konferenciji „Religije i sekularna država”, 21-23. 10. 2007, str. 1. Sva će predavanja biti objavljena na „lokalnom” i engleskom jeziku u izdanju sarajevskog ogranka Fondacije Konrad Adenauer.

¹⁶ M. BOLLAG: *Art. cit.*, 4.

Cezara, Židovi Palestine i Aleksandrije svrstali su se na stranu Cezara koji im je omogućio da po cijelom rimskom carstvu slobodno prakticiraju svoju vjeru, postali su dopuštena religija (*religio licita*). To nije umanjilo sumnjičavost poganskih sugrađana koji su Židove prezirali zato što ne vjeruju u državne bogove, ne iskazuju caru religiozno štovanje i na području obiteljskog morala usuđuju se biti drugačiji. U Aleksandriji su pogani 38. god. po. Kr. izvršili pokolj nad sugrađanima Židovima tako da su ovi odabrali izaslanstvo na čelu s filozofom Filonom (od oko 20. pr. Kr. do oko 50. po. Kr. – suvremenik Isusa i sv. Pavla!) da pođe u Rim i zatraži zaštitu od centralne državne vlasti. On se za tu zadaću pripremio napisavši djelo „Poslanstvo Gaju”. Car Klaudije odgovorio je Pismom Aleksandrincima u kojem je zatražio od Grka u tom gradu da ne mrze Židove a od Židova da se sustežu od težnje za vlašću.¹⁷ Prema istraživanju H. Künga, formalni progon Židova od strane kršćana počeo je križarskim osvajanjem Svete Zemlje ispod vlasti muslimana te nastavljen izgonom muslimanskih Maura iz Španjolske. Od diskriminacija prema Židovima u kršćanskim državama spomenimo kratko IV. Lateranski sabor, održan u Rimu 1215. prvenstveno radi pokretanja nove križarske vojne. Među dekretima toga sabora nekoliko ih se odnose na Židove u kršćanskim zemljama i gradovima: zabrana da kršćani trguju sa Židovima zato što ovi iznuđuju neumjerene kamate, Židovi imaju plaćati porez upraviteljima kršćanskih crkava u mjestima gdje žive, moraju na odjeći nositi znak svoga identiteta kako bi se razlikovali od kršćana, a u velikom tjednu uopće ne smiju izlaziti na ulice, zabranjeno je postavljati ih na javne službe.¹⁸

Okrutna ubijanja nevinih sunarodnjaka u vrijeme Hitlerova režima u Njemačkoj Židovi su nazvali *šoa*h ili holokaust. Iz povijesti je poznato da se Hitler još kao katolički gimnazijalac u Austriji napajao čak na vjeronauku mržnjom protiv Židova kao neprijatelja čovječanstva i njemačkog naroda.¹⁹ Svjesni da su mnogi kršćani stoljećima podlijegali grešnom mentalitetu protiv Židova te ih smatrali bogoubilačkim narodom zbog smrti Kristove,

¹⁷ Usp. poglavlje „Jüdische Selbst Absonderung und vor christlicher Antijudaismus”, H. KÜNG: *Das Judentum. Die religiöse Situation der Zeit*, Piper Verlag, München 1999, str. 189-193. S. SANDMEL: *Philo of Alexandria. An Introduction*, New York 1979, str. 8-9 sažima Klaudijev Reskript, pisan između 41. i 51. god. kojim je Židovima zabranjeno pohađati tzv. *gymnasia*, javna učilišta i vježbališta.

¹⁸ Latinski tekst ovih dekreta našao sam u *Conciliorum oecumenicorum decreta*, Herder, Freiburg 1962, str. 241-243. Za povijesni kontekst ovog sabora, usp. H. WOLTER: „Čevrti lateranski sabor”, H. JEDIN: *Velika povijest Crkve III*, 2, KS, Zagreb 1993, str. 191-198.

¹⁹ Usp. H. KÜNG: *Op. cit.*, str. 294-299.

biskupi okupljeni na Drugom vatikanskom saboru usvojili su Deklaraciju o stavu Crkve prema nekršćanskim religijama, a papa Pavao VI. prihvatio ju je i proglasio 28. listopada 1965. god. Ona predstavlja veličanstvenu prekretnicu u odnosu Crkve i Židova: „Crkva, koja osuđuje sve progone protiv bilo kojih ljudi, sjećajući se zajedničke baštine sa Židovima, potaknuta religioznom evanđeoskom ljubavlju a ne političkim motivima, žali mržnju, progone, očitovanja antisemitizma kojima su u bilo koje vrijeme i s bilo koje strane Židovi bili pogođeni” (br. 4). Židovski teolozi i vjernici žale se što ova nauka općeg sabora i poslije-saborske provedbene smjernice odviše sporo prodiru u srca propovjednika i vjeroučitelja.

Izraelski Kneset odredio je 1951. da se 27. Nisan, nakon tjedna Pashe slavi *Jom ha-šo'a* kao blagdan sjećanja na Židove zločinački pogubljenje u Drugom svjetskom ratu, a 19. kolovoza 1953. država Izrael otvorila je u Jeruzalemu Memorijalni muzej *Yad va-Šem* koji po zakonu ima dvije dužnosti: ovjekovječiti spomen na poginule Židove kao i ovjekovječiti uspomenu na one nežidovske osobe koje su riskirale vlastiti život spašavajući Židove. Na molbu samih Židova takvim nežidovskim osobama Memorijalni muzej iz Jeruzalema izdaje povelju „Pravednik među narodima”. U liturgijskoj molitvi za *Jom ha-šo'a* molitelji žale mudrost, znanje i osmjehe koji su zauvijek nestali s pobijenima, zahvaljuju Bogu za njihov dobar primjer te u ime trpljenja vlastitog naroda mole da takvo vrijeme više nikada ne dođe.²⁰

U vidu pripreme na ulazak u treće tisućljeće kršćanstva po odredbi Ivana Pavla II., u Rimu je od 30. listopada do 1. studenog 1997. održan simpozij teologa i povjesničara na temu: „Korijeni protužidovstva u kršćanskom svijetu”. Plod toga istraživanja je dokument „*We Remember – Sjećamo se*” od 16. ožujka 1998. u kojem današnja Crkva još jednom osuđuje zločine počinjene nad milijunima nevinih Židova i žali što kršćani nisu hrabrije dizali svoj glas protiv nepravde.²¹

Sastavni dio odgoja za mir u svim religijama moralo bi biti poučavanje o holokaustu ne samo u školskom vjeronauku nego i u drugim predmetima, osobito u povijesti. Danas postoje nacrti tema koje bi trebale biti obuhvaćene bilo u posebnom predmetu za to bilo u drugim predmetima.²²

²⁰ Usp. B. ODOBAŠIĆ: „Šoah u svjetlu novijih katoličkih dokumenata o Crkvi i Židovima”, *Vrhbosnensia* III (1999), 1, str. 65-104, osobito 68-69

²¹ Hrvatski prijevod objavljen u IKA 1998, br. 11 od 19. 3. 1998, Prilog, str. IV-V.

²² Usp. H. F. RUPP: „Shoah-Education in Unterricht und Erziehung”, *Handbuch Friedenserziehung* (bilj. 10), str. 356-360.

Razmišljanja muslimana o odgoju za mir vlastitih mladih

Muslimanski mjesec posta ramazan završava blagdanom Eid al-Fitr al-Mubarak koji se u našim krajevima naziva Ramazanski Bajram. Ove godine slavio se taj blagdan 14. listopada i za tu zgodu skupina od 138 muslimanskih poglavara i teologa uputila je Otvoreno pismo papi Benediktu XVI. i dvadeset osmorici kršćanskih poglavara s pozivom na dijalog radi mira u svijetu. Pokretač je jedan teolog Irana, a izdavač *The Royal Aal al-Bayt Institute for Islamic Thought*²³ u Jordaniji. Potpisnici iz naših krajeva su muftija muslimana u Hrvatskoj mr. Ševko Omerbašić i reis muslimana u BiH dr. Mustafa Cerić. U Pismu su navedeni tekstovi iz Kur'ana i Biblije o ljubavi prema Bogu i bližnjemu kao dvjema osnovnim zapovijedima u islamu i kršćanstvu. Ljubav prema Bogu muslimani tumače kao dužnost priznavanja Boga jedinoga i pokoravanja njegovoj volji. Potrebu ljubavi prema bližnjemu izvode iz Božje odredbe ljudima da se natječu u dobrotvornosti te iz Muhamedove izreke (hadis): „Nitko od vas nema vjere ako ne želi bližnjemu ono što želi sebi.” Potpisnici predlažu:

„Neka ova zajednička podloga bude temelj svega budućeg međuvjerskog dijaloga među nama, jer je naša zajednička podloga ono na čemu 'visi sav Zakon i Proroci' (Mt 22,40)... Tražiti zajedničku podlogu među muslimanima i kršćanima nije tek stvar uljudnog ekumenskog dijaloga među odabranim vjerskim poglavarima. Kršćanstvo i islam, to su po broju vjernika u povijesti religija prva i druga religija. Kažu da kršćanstvo sačinjava preko trećine čovječanstva, a islam preko jedne petine. Zajedno čine preko 55% svjetskog stanovništva što odnose među ove dvije zajednice čini najvažnijim čimbenikom u pridonošenju istinskom miru diljem svijeta. Ako nisu u miru kršćani i muslimani, svijet ne može biti u miru... Na kocki je naša zajednička budućnost. Onima koji uživaju u konfliktu i razaranju radi svoje koristi ili računaju da će u konačnici tako pobijediti, poručujemo da su na kocki naše vječne duše ako se iskreno i potpuno ne založimo za mir i skladno življenje... Stoga neka naše razlike ne budu razlog mržnje i sukoba među nama. Natječimo se u pravednosti i dobrim djelima. Poštujmo jedni druge, budimo poštteni, pravedni i ljubazni jedni prema drugima i živimo u iskrenom miru, slozi i međusobnoj dobroj volji.”

²³ Arapski, engleski, francuski i njemački tekst Otvorenog pisma može se naći na elektronskom portalu www.acommonword.org

U ovom tekstu izraz „oni koji uživaju u konfliktu i razaranju radi svoje koristi” ne odnosi se eventualno samo na Amerikance koji su izvršili invaziju na Irak da skinu diktatora Saddama Husseina, ali u njemu ostaju radi korištenja naftnih izvora. Iz razgovora s muslimanskim teolozima znam da oni na svojim konferencijama ozbiljno raspravljaju o teroristima u vlastitim redovima koji ubijaju nevine muslimane u Afganistanu, Pakistanu, Iraku i drugdje. Među prvima su pozitivno reagirali na ovo Pismo kardinal Tauran kao predsjednik Papinskog vijeća za međureligijski dijalog, zatim Međureligijsko vijeće europskih vjerskih poglavara sa sjedištem u Stockholmu (ICERL), poglavar anglikanaca kenterberijski nadbiskup Rowan Williams i drugi. Od teologa javio se između ostalih dr. Miroslav Volf, koji je rodom iz Osijeka a predaje na univerzitetu Yale u Sjedinjenim državama i njegov tekst objavljen je u *New York Timesu* 8. studenog 2007.

Već smo spominjali studiju muslimanskog teologa L. M. Safija koji predlaže promišljanje pojma „džihad” za življenje u pluralnom društvu i demokratskoj državi. Drugi muslimanski znanstvenici ističu da sam naziv „džihad” dolazi u Kur’anu 36 puta te da ima u različitim kontekstima četiri osnovna značenja: džihad srca (vjera), džihad jezika (kontrola vlastitog govora), džihad ruku (natjecanje u dobrim djelima) te džihad mača (sveti rat).²⁴ Kreativni muslimani nastoje domisliti kuranske stihove o miru i o ratu iz činjenice da muslimani danas žele demokraciju u državama s većinom stanovnika muslimana, ali i živjeti u razvijenim zemljama Zapada. Predlažu muslimansko služenje nenasiljem koje nije pasivno podnošenje socijalne nepravde: „Nenasilje je akcija u punom smislu. To je snažna akcija koja se ne služi nasiljem. To je činjenica da je nenasilni aktivizam moćniji i uspješniji od nasilnog aktivizma. Kad se ljudi sučele s problemima, često posežu za nasiljem da bi ih riješili. Ipak je bolje riješiti problem mirnim sredstvima izbjegavajući nasilje i konfrontaciju.”²⁵ Za uzor muslimanskog borca koji se nadahnuo primjerom Gandhija muslimani stavljaju Abdula Ghaffara Khana (1890-1988) koji je 15 godina robovao u engleskim zatvorima i još 15 u pakistanskim, ali je svojim primjerom i zalaganjem puno pridonio za mir.²⁶

²⁴ Služim se člankom SEZAI OZCELIK – AYSE DILEK OGRETIR: „Islamic Peace Paradigm and Islamic Peace Education: The Study of Islamic Nonviolence in Post-September 11 World”, *Journal of Globalization for the Common Good* 2006, koji mi je skinula s interneta sociologinja religije u Sarajevu Mr. Amra Pandžo-Durić. Zahvaljujem joj

²⁵ S. OZCELIK – A.-D. OGRETIR: *Art. cit.*, 13.

²⁶ S poštovanjem ga spominju S. Ozcelik i A.-D. Ogretir kao primjer islamskog nenasilja. Usp. A. KRISTIĆ: „Abdul Ghaffar Khan zaboravljeni velikan nenasilja”, *Svjeto Riječi* 2007, listopad, str. 25-27.

Muslimani svoje mlade odgajaju za mir na vjeronauku u školama, ali i u drugim predmetima. Jedan njemački pedagog kaže: „Školski vjeronauk treba učenike i učenice osposobiti da produbljeno razumijevaju svoju osobnu vjersku pripadnost, da iz nje oblikuju svoj pojedinačni život te da na toj podlozi odgovorno pridonose oblikovanju javnog života.”²⁷ Vjeroučitelji muslimanske i kršćanske djece u Njemačkoj trude se oko „Entfeindung des Andersdenkenden – skidanja neprijateljske oznake s onoga koji drugačije misli” u glavama i srcima svojih đaka. Uče ih demokratski misliti i djelovati a da to ne bude suprotno njihovoj vlastitoj religiji. U religijski pluralnim sredinama i školama pedagozi i nastavnici bi trebali s đacima prorađivati postojeće razlike kao potencijal za mirno življenje u pluralnom društvu, jer tako kod mladih razgrađuju agresivnost prema drugačijima. Odgojitelji muslimani, i oni koji poučavaju muslimansku djecu i mlade, znaju da roditelji tih mladih očekuju za svoju djecu pouku u normama vlastite vjere. Na odgojiteljima je da to čine uvažavajući razvojne faze mladih i pomažući im da slobodno usvajaju mirotvorne stavove.

Kršćanski odgoj za mir u pluralnom društvu

a) *Pravoslavci* vjeruju da im liturgija pomaže biti u miru s Bogom i s ljudima te se u mirotvorstvu snažno oslanjaju na učenje crkvenih otaca, koji tvrde da Božji mir i unutarnji mir pojedinca obuhvaćaju također kozmos i ljudsku zajednicu. Rado navode izreku Klementa Aleksandrijskog koji kaže da bivamo odgajani ne za rat nego za mir.²⁸ Za pravoslavce su sinonimni mir i pravednost. Za osobni mir i mirotvorno djelovanje u svijetu nužna je otvorenost prema Kristu po molitvi i askezi. Današnji pravoslavci žale što su kršćani tokom povijesti vjeru često zloupotrebljavali za političke ciljeve progoneći jedni druge i sljedbenike drugih religija. Spremni su zajedno sa sljedbenicima drugih monoteističkih religija biti faktor stabilnosti u svijetu.

b) *Protestanti* temelje vjerničko izgrađivanje mira na Govoru na gori, ali su svjesni kako je mladi Luther smatrao skoro neodrživim politički

²⁷ R. MÜLLER – R. MOKROSC: „Islamische und cristliche Pespektiven für Friedenserziehung in der Schule”, *Handbuch Friedenserziehung* (bilj. 10), str. 343-351, citat str. 343.

²⁸ Ovdje se oslanjam na prilog, METROPOLIT JOANTĀ SERAFIM/GEORG TSAKALIDIS: „Friedensbildung aus orthodoxer Sicht”, *Handbuch Friedenserziehung* (bilj. 10), str. 130-135.

i socijalni mir. Otklanjao je obranu Zapada od turske opasnosti, jer je turska osvajanja smatrao pravednom Božjom kaznom.²⁹ Dok je mladom Lutheru bio važan unutarnji mir vjerničke savjesti, ipak je od 1522. smatrao temeljnom dužnošću kršćanina izgradnju političkog mira. Oni koji prihvaćaju Božju vladavinu ne smiju zapostaviti svoje dužnosti kao pripadnici zemaljskih država. Kršćani reformatorskog usmjerenja oslanjaju se i na Kantovo filozofsko učenje o „regulativnim idejama”. U zalaganju za mir u svijetu oni sebe podsjećaju i na vjersku istinu o Kristovu utjelovljenju koje uključuje uvjerenje da je Bog stvorio ljude sposobne za mir, a u Kristu nudi inspirativni primjer podnošenja nepravde, kako je postupao teolog i mučenik Dietrich Bonhoeffer u nacističkom logoru.

c) *Katolike* je Ivan XXIII. snažno pozvao na izgradnju mira u svijetu punom nasilja. U vrijeme kada je hladni rat između zapadnog i sovjetskog bloka bio na vrhuncu, enciklikom *Pacem in terris* od 11. 4. 1963. pozvao je sve ljude dobre volje na odlučno zalaganje za mir.³⁰ On uči da su stupovi mira istina, pravda, ljubav i sloboda te da se za takav mir mogu zalagati predstavnici državnih vlasti, ali i obični građani.³¹ Ovo je utjecalo da su teolozi prigodom spremanja Pastoralne konstitucije *Gaudium et spes* na Drugom vatikanskom saboru ugradili i poglavlje „Promicanje mira i izgradnja međunarodne zajednice” koje su biskupi usvojili 7. 12. 1965.³² Iz tog poglavlja navodim odlomak koji se tiče odgoja za mir:

Državnici, koji su odgovorni za opće dobro svoga naroda a ujedno i promicatelji dobra cijeloga svijeta, uvelike ovise o javnom mnijenju i stavovima mnoštva. Ništa im ne koristi što se trude oko izgradnje mira dokle god osjećaji neprijateljstva, prezira i nepovjerenja, rasne mržnje i ideološke tvrdoglavosti međusobno dijele i zavađaju ljude. Zato je neodgodivo potrebno da se odgoji novi mentalitet i da se javnom mnijenju dadne novi smjer. Oni koji se posvećuju odgoju, osobito mladeži, ili oni koji

²⁹ Služim se mislima iz priloga R. MOKROSCH: „Friedensbildung aus evangelischer Sicht”, *Handbuch Friedenserziehung* (bilj. 10), str. 119-124.

³⁰ Hrvatski prijevod donosi M. VALKOVIĆ (ur.): *Sto godina katoličkog socijalnog nauka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1991, str. 163-202.

³¹ Tako je učenje svoga predšasnika protumačio Ivana Pavao II. u Poruci za dan mira 2003. prigodom obilježavanja pedesete obljetnice enciklike *Pacem in terris*.

³² Tekst tog poglavlja donosi M. VALKOVIĆ: *Op. cit.*, str. 270-283. Također različita izdanja *Dokumenata Drugog vatikanskog sabora*.

oblikuju javno mnijenje neka najvažnijom svojom dužnošću smatraju brigu da srca svih ljudi odgoje za nove mirotvorne osjećaje. A svi mi moramo promijeniti svoje srce i trebamo gledati na čitav svijet i na one zadatke koje mi, svi zajedno, možemo poduzeti da naš rod uznapreduje (GS 82,3).

Katoličko odgajanje mladih za mir nadahnjuje se novim stavom Crkve prema religijskoj slobodi, zatim prema odijeljenim kršćanima te konačno prema pluralnom društvu.³³ Mi katolici pod vodstvom crkvenog učiteljstva nastojimo pridonositi da se stvore strukture mira. Tome služi i Svjetski dan molitve za mir koji je Pavao VI. ustanovio 1967. te uputio poruku za prvi takav Dan, na Novu godinu 1978. Nakon njega to je činio Ivan Pavao II. kroz 25 godina svoje službe te nastavlja i Benedikt XVI. Tko otvori portal Vatikana na engleskom može pod natuknicom „World Day of Peace” vidjeti popis tema dosadašnjih poruka za ovu zgodu. Vrlo često pape predlažu razmišljanje o dijalogu među religijama i kulturama kao siguran put prema pravednom i stabilnom miru.

Bejahad – zajedno

Katolički sociolog religije Željko Mardešić (1933-2006) zalagao se svim srcem za provedbu Drugog vatikanskog sabora u hrvatskom narodu, ne proklinjući sekularno društvo i ne tražeći za vjernike privilegirani položaj. U knjizi *Rascjep u svetomu*, koja je tiskana nakon njegove smrti, donosi i poglavlje „Religijske integracije i uloga pomirenja”.³⁴ U njemu ističe da su religije, osobito kršćanstvo i islam, u prošlosti spašavale društvo od raspada: „Preko religije dolazilo se do države, a ne obratno, pa nije čudo da je država nerijetko doživljavana kao religija” (185). Međutim, moderna društva razvijaju se pomoću procesa diferencijacije, supsidijarnošću i regionalizacijom. U takvom društvu religija je osobni odabir pa religijske zajednice ne mogu kontrolirati procese globalizacije. „Otuda pojava subjektivne integracije (u male vjerske zajednice i karizmatične skupine), a ne više društvene integracije, što je obilježavalo predmoderni svijet u njegovu najpotpunijem značenju” (198). Put do pravedna i trajna mira je funkcioniranje pravne države, zaštita ljudskih prava, ustroj demokratskih procedura, rast prostora društva i opadanje utjecaja države. U takvom društvu religije su pozvane „na dužnost nastojanja oko pomirenja posvađanih ljudi. One su

³³ Usp. M. BAHR: „Friedensbildung aus katholischer Sicht”, *Handbuch Friedenserziehung* (bilj. 10), str. 125-129.

³⁴ Ž. MARDEŠIĆ: *Rascjep u svetomu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, lipanj 2007, str. 171-201.

povlašteni nositelji unutrašnjeg mira, bez kojeg nema ni onog vanjskog. Otud obveza dijaloga i ekumenizma, sržnih pomagača u pomirenju. No da bi se govorilo o pomirenju – barem na razini katoličanstva – valja imati Katoličku Crkvu” (200).

Zato je odgoj za dijalog i konstruktivno življenje među različitim bitan dio vjerskog i vjerničkog odgajanja za mir. Židovi Hrvatske i nekih drugih zemalja okupljaju se posljednjih godina u jednome od odmarališta na Jadranu na kulturnom programu koji traje po tjedan dana. O svom radu izdaju dvojezični godišnjak naslovljen *Židovska kulturna scena – The Jewish Cultural Scene* koji vodi zagrebački liječnik dr. Vladimir Šalamon. Na Bejahadu 2006, početkom rujna na Hvaru, raspravljali su o novim očitovanjima antisemitizma i islamofobije. Gost im je bio reis dr. Mustafa Cerić. U završnom „Apelu” s radošću ističu da su Židovi i muslimani „živjeli na ovim prostorima svoju vjeru i identitet kao dijaspora i manjina. Takvo je iskustvo različito od iskustva onih koji vjeru i identitet žive u okruženju većine, kojoj brojnost daje moć i vlast”. S ponosom ističu da je njihov identitet i europski, u zajedništvu s ostalim Židovima i muslimanima Europe. Želeći ostati punopravni građani zemalja u kojima žive, najavljuju da će „zajedničkim projektima demonstrirati i afirmirati kulturu dijaloga i želju za životom i radom u miru”.

Mlade trebamo odgajati za mir ne samo zato što smo svi negdje manjina, kao mi hrvatski katolici u današnjoj državi BiH. Nego zato što bez poštovanja među vjernicima različitih religija nema trajnog i pravednog mira. Istina, mir u svijetu ne ovisi samo od mira među religijama, ali nema mira u svijetu bez dijaloga i mira među religijama. To uporno ističe Hans Küng, kao promicatelj globalne etike temeljene na tzv. zlatnom pravilu koje postoji u židovstvu, kršćanstvu, islamu i drugim velikim religijama.³⁵ Hrvatski prijevod njegovih dviju knjiga bio je predstavljen u Zagrebu 8. studenog 2007.³⁶

³⁵ On je glavni redaktor *Deklaracije o svjetskom etosu* usvojene u Chicagu 1993. Usp M. ZOVKIĆ: *Međureligijski dijalog iz katoličke perspektive u Bosni i Hercegovini*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo 1998, str. 50-66.

³⁶ H. KÜNG: *Svjetski etos za svjetsku politiku*, Intercon, Zagreb 2007. H. KÜNG: *Svjetski etos za svjetsko gospodarstvo*, Intercon, Zagreb 2007.